

Bibliográfia

- Antal Zoltán, Sass Tibor: A magyar sport kézikönyve. 3. bőv. kiad. Bp., 1984., Sport. 911 p.
Népsport. XI. évf. 1955.
Népsport. XXX. évf. 1974.
Rejtő László: Kilenc klub krónikája. Bp., 1969., Sport. 755 p.
Turay Péter: Honvédek! (I.). In: Focivilág. IV. évf. 1996. 9. sz. 9. p.
Turay Péter: Hungáriák I. In: Focivilág. V. évf. 1997. 14. sz. 30. p.
Turay Péter: A vasparipák lovagjai. In: Focivilág. V. évf. 1997. 10. sz. 30. p.
Turay Zoltán: Fradik 1. In: Focivilág. IV. évf. 1996. 12. sz. 25. p.
Turay Zoltán: Dinamók 3. A magyar kapcsolat. In: Focivilág. V. évf. 1997. 6. sz. 31. p.
Zsolnai Krisztián: Kupalázban égett a kontinens. In: Focivilág. VI. évf. 1998. 11. sz. 28. p.

Alakváltozatok vizsgálata a törteli családnevek körében

Törtel község Pest megye déli részén, a Cegléd-Szolnok-Nagykőrös által határolt háromszögben helyezkedik el. Nevének első előfordulását az 1475. június 23-i budai oklevél tartalmazza, amely egy, a névállományt is érintő lakosságváltozásról számol be: Mátyás király engedélyezi Cherchy Bálint kun kapitánynak a pestis következtében elnéptelenedett település újratelepítését. A kun leszármazástudat mindmáig él a lakosokban. A források azonban több ízben szólnak a település időleges elnéptelenedéséről, lakosságváltozásról, birtokcseréről. A névállomány is mindössze egy, feltehetően kun eredetű családnevet tartalmaz (Csikány ld. BAKSI IMRE, Kun eredetű nevek a török adóösszeírásokban: Névtudomány és művelődéstörténet. Zalaegerszeg, 1983.), ezzel szemben a vizsgált időszakban az idegen családnevek, s ezen belül a szláv eredetűek fordulnak elő a legnagyobb számban.

Törtelen 1733-tól van római katolikus egyházi anyakönyvezés, amelyet 1837-től vezetnek magyarul. Az 1700-as évekből származó anyakönyvek egy része azonban elégett, más része erősen megrongálódott, így kutatási célokra is a születési anyakönyvvel azonosan vezetett anyakönyvi másolatok és névjegyzékek szolgálnak, amelyeket részint a törteli római katolikus egyház parókiáján, részint a nagykőrösi levéltárban őriznek. Ezen anyagok 1788 előtti része gyakorta hiányos, így történeti vizsgálatom 1788–1944-ig terjed. Ez időszakból 17.347 személynevet néztem át. A jelenlegi névállomány mutatójaként pedig az állandó lakosság névanyagát feldolgozó 1992-es szinkrón metszetemet használtam fel.

A történeti névanyag felgyűjtése során a családnevek alakváltozatának gazdag rendszere tárult elém, amelyeket elsőként a kialakulásukat meghatározó tendenciák, tényezők szerint jártam körbe. Csoportosításom a legtagabb kategóriától (egy

névhasználó közösség előidézte alakváltozat) a legszűkebb (egy másik családnév előidézte alakváltozat) felé halad.

1. Névmagyarosodás

„Bizonyos objektív körülmények hatására egyes szláv és német vezetéknév elmagyarosodtak, azaz olyan hangalakot és írásképet vettek fel, amellyel már beilleszkedhettek a magyar családnévrendszerbe. Ezt a részben spontán, részben egy közösség vagy egyén által elősegített folyamatot nevezem névmagyarosodásnak.” (FÜLÖP LÁSZLO, Idegen családnévek magyarosodása a Kapos völgyében: NÉ. 10: 48). A névanyagban meglehetősen kevés példát találtam erre a tendenciára, ezeket típusokba rendezve ismertetem. (Az első évszámmal megjelölt adat a név első előfordulása, az ezt követő adat mutatja a változás időpontját és a megváltozott családnévi alakot.)

1. a. *Orsofszi* (1819) > *Orsányi* (1855)

Ladoniczki (1862) > *Ladányi* (1871)

Mindkét esetben az idegen családnévből hasonló hangzású magyar névforma alakult ki, amely szerkezetileg és a képző funkcióját tekintve azonos felépítésű.

1. b. A fentiekől eltérő típusú a *Mihalik* (1810) > *Mihályik* (1919) változás, ahol a képző éntintetlenül marad, s a személynévi alapú tö alakul magyar névformává.

A névmagyarosodásban részt vevő elenyésző számú családnév mind szláv eredetű. Nem hat ki a névrendszerben a fenti példákkal egyidőben élő, illetve később megjelenő német, latin, cigány, román, francia családnévekre. A német eredetű nevekénél inkább az tapasztalható, hogy a korábban magyaros írásképpel lejegyzett családnévet később németes formában írják le.

Fuksz (1902) > *Fuchs* (1903)

Spégel (1902) > *Spiegel* (1907)

1. c. A névmagyarosodással sok esetben egybeeső tendencia **az idegen eredetű, hosszabb családnév megrövidülése.**

A törtéti példák is jól mutatják, hogy a név a rövidülés mellett hasonlóná vált a becézőneveink -i képzős típusához, ami elősegítette a magyar névrendszerbe való beilleszkedésüket.

Szlávik (1871) > *Szlávi* (1922)

Dubtsek (1812) > *Dubtyok* (1814) > *Ddubsik* (1816) > *Dobcsik* (1817) > *Dubi* (1829)

Saját anyagomban e változás is csak szláv névekben tapasztalható.

1. d. Sorrendben az utolsó névmagyarosodást előidéző tényező, amelyet feltehetően egy közösség irányít: a **népetimológia**. A törtéti névanyagban mindössze egy családnév mutat ilyen változást: *Fányol* (1842) > *Fátyol* (1845).

2. A szakirodalomban amilyen nagy hangsúlyt fektetnek a névmagyarosodás vizsgálatára, oly kevésbé tárgyalják az idegen névképzés hatását a magyar névrendszerre. Ha magyarosodásnak nevezik az első folyamatot, akkor az én névanyagomnál **szlávositásnak** nevezhetném az utóbbit. A példák túlnyomó részében ugyanis a névállományban már korábban meglévő magyar, német családnévek szláv (szlovák, kárpátukrán) névképzőket vesznek fel, alakváltozataik a szláv névrendszer hatásait mutatják. A legelső vizsgált időszakban e változás a magyar családnéveket érintette.

Cziboly (1789)>Czibrony (1790)>Csibrány (1792) Lévai (1788)> Levinszki (1880)

Sári (1811)>Sárik (1840)>Sári (1850)> Sárik (1867)

Mag (1831)>Magóczki (1864)>Magony (1867)

Dobó (1787)>Dobóczy (1887)

Az 1800-as évek közepén e tendencia kiterjed más eredetű névelemekre is.

Helenpah (1793)>Helempah (1796)>Helempok (1804)>Helembach (1807)>Helempach (1818)>Helenyák (1829)

Juditis (1817)>Judisics (1844)

Paulinus (1864)>Paulovics (1865)

Müller (1850)>Miller (1877)

Nietzsche (1894)>Nitschek (1895)

3. Sok esetben a ***névalakváltozat létrehozója a plébános***, illetve a lejegyző személy. Saját névanyagomban is tapasztaltam, hogy egy-egy változat akkor született, amikor nem helybeli plébános, vagy kántor jegyezte be a családnevet. Ez történt a *Manczel* 1804-től előforduló családnévvel is. Az 1830-ban megjelent *Menczel* alakváltozat kiszorította a korábbi alakot, s a plébánosok *Menczel* néven jegyezték be a család újszülöttjeit.

Ugyanebbe a típusba tartozik a *Herczeg* családnév is, amelynek idegen lejegyzője *Hertzeg* névalakot írt be az anyakönyvbe. A két névalak a továbbiakban egymás mellett élve a túlnépesedett család különböző ágait jelölte. E családnevek írásképe, mint azt a szinkrón metszet is igazolja, a plébánosok által alkotott formákban maradt fenn.

Vannak azonban olyan nevek, amelyekben a változás, csak időleges: a plébános alkotta névforma annak távozásával visszanyeri eredeti alakját. Pálik István plébános, aki 1818–1854-ig tevékenykedett Törtelen, a *Molnár* családnevet következetesen a kiejtés szerint *Mónár* alakban jegyezte le. Írásmódja mégsem jellemzően kiejtés szerinti, mert csak ennél az egy családnévnél járt el így. A Pálikot követő Fekete Tamás plébános (1855–1893) pedig a *Mihály* családnevet írta következetesen *Mihál*-nak.

4. Az előzőekhez hasonlóan egy bejegyzőhöz köthető, de döntően egy ***másik családnév*** határozza meg az alábbi alakváltozatok kialakulását. E csoporton belül két ***alcsoportot*** alkottam:

a) a családnévhez helyzetileg közel álló másik családnév határozza meg az alakváltozatot,

b) a családnévhez hasonló hangalakú, a névrendszerben már meglévő családnév alakítja ki az alakváltozatot.

Az a) csoportra példám a *Csorba* (1824) családnév *Csorbos* (1884) alakváltozata, amely úgy jött létre, hogy az anyakönyvben a *Csontos* (1844) név alá kellett volna bejegyezni a *Csorba* családnevet, a fenti íráskép hatására azonban *Csorbos* nevet írt a plébános. Az így létrejövő alakváltozatok kieshetnek vagy a névrendszer további résztvevőjévé válhatnak. Különleges példa azonban a *Palviscsák* (1852), amely névnél alakváltozatok sorát indítja el a helyzetileg közel álló *Pálfí* családnév. 1854-ben így jön létre a *Pálficsák* alakváltozat, s bár 1856-ban kicsit módo-

sulva visszaáll az eredeti lejegyzés: *Pálviscsák*, az 1852-től megjelenő névforma hatására később a *Pálviscsák* alakokat is utólagosan, szórványosan átjavították *Pálficsák*ra. 1894-től egyeduralkodóvá válik a *Pálficsák* alak, majd más névmódosító tényező hatására 1922-től ezt is felváltja a *Pálfistyák* alakváltozat.

A **b)** csoportra példám: a korábbi név hangalaki hatása jelentkezik a később bekerülő néven: a *Kökény-Kökiny* (1793) alakítja ki az újonnan bekerülő *Kohán* (1839) alakváltozatát: *Köhin* (1844).

Az alakváltozatok létrejöttét befolyásoló tényezők vizsgálata után térjünk át azok megjelenési- és funkcionális típusaira. Bemutatásukra a következő rendszert állítottam fel.

Az alakváltozatok funkciótípusai:

1. Az alakváltozat nem szorítja ki a családnév eredeti formáját,
a alkalomszerűen jelenik meg
b huzamosan jelenik meg.
2. Az alakváltozat névhasadás folytán az eredeti családnévformával együtt él.
3. Az alakváltozat kiszorítja az eredeti családnévformát,
a átvezető alakváltozat nélkül veszi át az eredeti családnévforma helyét,
b átvezető alakváltozaton keresztül szorítja ki az eredeti családnévformát.

Az **1a** csoport bemutatására a *Marticsék* családnévet választottam, amelynek alkalomszerűen a következő alakváltozatai jelennek meg: *Maricsék*, *Martincsek*, *Martinszki*, *Marticsila*, *Martitsek*, *Marincsek*, *Martinek*. A többféle forrásból következően ugyanazon gyermek megnevezésére eltérő alakvariánsok is szerepelhetnek.

Huzamosabb ideig van jelen a névrendszerben, azaz **1b)** típusú a *Szeroczki* alakváltozat (1823–1854-ig), mindezek ellenére nem szorítja ki a *Czeroczki* elsődleges alakot (1815–1992).

Tapasztalatom szerint ebből a két csoportból kerülnek ki azon alakváltozatok, melyeknek B. GERGELY PIROSKA szerint nincs világos névtani értékű funkciójuk, a hivatalos nyelvi szintre nem jutnak fel, megmaradnak szóbeli használatúaknak (vö. B. GERGELY PIROSKA, A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata: *NyudÉrt.* 108: 70). A *Ceróczki* családnév esetében tisztán ez a típus valósul meg, a *Szeróczki* szóban használt alakváltozattal. A *Bulovszki* családnévénél viszont egy árnyalattal eltolódik a szóbeli használatú alakváltozat a névtani értékű felé, ugyanis a használó közösség számára a *Búróczki* névforma a család egyik ágát jelöli. A valódi névtani értékű alakváltozatok azonban a második és harmadik csoportból kerülnek ki.

A második csoportot azok az alakpárok alkotják, amelyek a hivatalos írásbeli szinten együttélnek: *Andó~Ondó*, *Belyus~Belus~Bellus*, *Gujka~Gulyka~Bujka*.

A harmadik típusba tartozó alakváltozatok közös jellemzői, hogy kiszorítják az első előforduláskor bejegyzett alakot. Az egyik esetben ez a folyamat átvezető alakváltozat nélkül történik (**3a**): *Filep>Fülöp*, *Garamszögi>Garamszegi*, *Motolai>Motollai*, *Pethő>Pető*, *Locskai>Lócska*. A másik esetben **3b** több hangfejlődési tendencia hat a családnévre, így több alakváltozat jelenik meg a folyamatban. A név lassú formálódását az alábbi táblázat a *Fakan* családnéven szemlélteti.

Név	1788 1800	1801 1810	1811 1820	1821 1830	1831 1840	1841 1850	1851 1860	1861 1870
Fakány	4	4	-	-	-	-	-	-
Fakán	4	3	3	2	5	4	2	10
Fakan	2	-	-	-	-	-	-	-

Név	1871 1880	1881 1890	1891 1900	1901 1910	1911 1920	1921 1930	1931 1944	1992
Fakány	-	-	-	-	-	-	-	-
Fakán	8	6	5	-	-	-	-	-
Fakan	-	-	4	9	8	3	6	10

A törtélti családnevek alakváltozatai körében végzett vizsgálataim összegzése helyett a következőket emelném ki. A névhasználó közösség és egyen mellett maga a névrendszer is működtet alakváltozatokat létrehozó tendenciákat, amelyek még kevésbé feltártak. Úgyszintén kevés szó esik a területi kötöttségű tényezőkről, mint a „szlávósodás” saját névanyagomban, amely feltehetően nem egyedi jelenség, hanem az 1720-as évektől több alföldi település névanyagában ható folyamat lehet. Ezek feltárása után érdemes lenne a németesedés, szlávósodás jelenségét összevetni, milyen egyezőségeket és eltéréseket mutat a különböző idegennyelvű névrendszer hatása a magyar névrendszerre.

KECSKÉS JUDIT

Cholnoky László névadásáról*

IV.

A *Kisértetek* névadása is gondos munka, s jól tükrözi a szereplők képzelt és lehetséges szerepe közti ellentétet, valamint egymáshoz való viszonyukat.

Berenczey általában vagy családnevén vagy név nélkül – a beteg, a szerencsétlen élőhalott stb. – szerepel. Az általa is kedvelt bérmanévvel együtt a tűzvész ill. a bűnbeesés előtti idők leírásában jelenik meg: *Berenczey Miklós*. A keresztségben kapott *György* nevét nem szereti. Mindez egyértelműen identitászavarra utal, a neki rendelt feladat, az ifjúkorban a felnőtt életre maga elé tűzött cél és a megvalósulás tragikus összeegyeztethetlenségére.

Berenczeynek sárkányölő Szent Györgyként kellene a rossz ellen küzdenie. (Vö. Müller-Felsenburg im., 39–40.) Erre meg is kapja a lehetőséget. A dunántúli kisvárosban (Veszprém) kitört tűzvész másnapján „szomorúság és nehéz

* A közlemény első része az 1997. évi kötetben volt olvasható.